

УДК 347.611

Леонід Єфіменко,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ЗА УЧАСТЮ ІНШИХ, КРІМ БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ, ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ТА ЇХ РОДИЧІВ

У статті розглядаються деякі теоретичні проблеми правового регулювання відносин за участю інших членів сім'ї та родичів.

Ключові слова: сімейні правовідносини, спорідненість, сім'я, зобов'язання, утримання.

Визначаючи суб'єктний склад правовідносин за участю інших членів сім'ї та родичів, слід враховувати, що національне сімейне законодавство, на відміну від законодавства інших країн*, не містить визначення поняття «родичі». Тому змістовна частина цього поняття розкривається через такі категорії, як спорідненість та свояцтво.

У ст. 2 Сімейного кодексу України (далі — також СК України) сімейні особисті немайнові та майнові відносини, які регулює цей Кодекс, згруповані за їх суб'єктним складом. До першої групи включено відносини, що виникають: між подружжям; між батьками та дітьми; між усиновлювачами та усиновленими; між матір'ю та батьком дитини. До другої — відносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками; рідними братами та сестрами; мачухою, вітчимою та падчеркою, пасинком. Третя група включає відносини між іншими членами сім'ї, які визначені у ньому.

У ч. 4 ст. 2 СК України також перераховані сімейні відносини, які цим Кодексом не регулюються. Це відносини між двоюрідними братами та сестрами; тіткою, дядьком та племінницею, племінником; між іншими родичами за походженням. Разом із тим, ці відносини та-

кож можуть набути об'єктивної форми правовідношення, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 9 СК України, особи, які проживають однією сім'єю, а також родичі за походженням, відносини яких не врегульовані Сімейним кодексом України, можуть врегулювати свої сімейні (родинні) відносини шляхом укладення договору.

Із всієї сукупності суб'єктів, наведених у ст. 2 СК України, суб'єктами правовідносин за участю інших членів сім'ї та родичів можуть вважатися ті суб'єкти, що мають насамперед необхідний для участі у таких правовідносинах обсяг сімейної правосуб'єктності та пов'язані одне з одним відповідними суб'єктивними правами та обов'язками. Узагальнено права та обов'язки суб'єктів, що віднесені до інших членів сім'ї та родичів, закріплені у нормах, що розміщені у розділі V СК України. Отже, виходячи із системного взаємозв'язку названих норм, суб'єктами відносин за участю інших членів сім'ї та родичів, що регулюються нормами СК України, є: баба, дід, прабаба, прадід та внук (внучка) і правнук (правнучка); рідні (повнорідні, неповнорідні) брати та сестри; мачуха, вітчим та пасинок, падчерка; інші особи — особа (особи), яка взяла у свою сім'ю на виховання дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклу-

* Для прикладу, відповідно до § 1589 (кн. 4 «Сімейне право») Цивільного уложення Німеччини особи, одна із яких походить від іншої, споріднені по прямій лінії. Особи, які не споріднені по прямій лінії, але походять від однієї і тієї самої третьої особи, перебувають у спорідненості по бічній лінії. Ступінь спорідненості визначається числом народжень, що відділяють родичів один від одного. В § 1590 розкрито поняття свояцтва, зокрема родичі одного з подружжя знаходяться в свояцтві з іншим із подружжя. Лінія і ступінь свояцтва визначаються відповідно до лінії і ступеня спорідненості, в якому вони перебувають з цим із подружжя [1].

вання; особи, які зобов'язані утримувати тих, з ким вони проживали однією сім'єю до досягнення повноліття.

При дослідженні відносин за участю інших членів сім'ї та родичів постає необхідність виявлення підстав, що визначальні для їх обрамлення у правову форму. Для прикладу, у сімейно-правовій літературі зазначалось, що в основі регулювання СК України сімейних відносин є українська культурна традиція підтримання сімейних зв'язків не тільки між тими членами сім'ї, які є найближчими родичами між собою, а й між родичами більш дальніх ступенів споріднення [2]. Проте така позиція є дискусійною. Безумовно, історичний розвиток українського роду та родини підтвердив, що нерозривний зв'язок поколінь забезпечувався спілкуванням зі старшими, особливо з дідом та бабою, які привчали дитину до усвідомлення того, що вона є часткою великого роду [3]. Разом із тим, традиція, яка легалізована суспільством і зумовлена історично досягнутим культурним рівнем суспільства, є однією з форм права [4], у зв'язку з чим виступає соціальним регулятором. Але, якщо розглядати традицію як соціальний фактор передачі людського досвіду, то дане поняття є характерним не стільки для встановлення підстав регулювання сімейних відносин, скільки для реалізації виховної функції сім'ї.

Розглядаючи з урахуванням типізації сімей питання встановлення кровної спорідненості, тобто критерію визначення ступеня родинних стосунків, необхідно звернути увагу і на той факт, що родичами можуть бути особи, які формально не пов'язані між собою кровною спорідненістю, а отже, і біологічним зв'язком. Це може бути у випадках, коли батьківство (материнство) встановлюється за заявою жінки та чоловіка, які не перебувають між собою у шлюбі, при народженні дитини жінкою, яка не перебуває у шлюбі, при усиновленні, при народженні жінкою дитини в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій тощо. У цьому контексті не можна оминати і презумпцію шлюбного походження дитини [5] — автоматичного визнання походження дитини від подружжя, яка зачата і (або) на-

роджена у шлюбі. До речі, іноземне законодавство, зокрема розділ «Про презумпції походження дітей» Цивільного кодексу Франції (Кодексу Наполеона) [6], також містить норми, які вказують на зв'язок походження і спорідненості між народженою особою та сім'єю.

Існуюча реальність визначення походження дитини від осіб, які не пов'язані з дитиною біологічним зв'язком, обумовила теоретичну необхідність розгляду спорідненості у таких соціальних формах як первинна та вторинна. Первинна спорідненість ґрунтується на безсумнівності факту народження дитини від конкретних чоловіка та жінки. Вторинна має місце у випадках, коли в силу певних обставин батьками є не біологічні батько та (чи) мати, а інші особи.

Наявність у понятійному апараті сімейно-правової науки критеріїв первинності та вторинності форм спорідненості дає можливість розглядати категорію спорідненості не тільки як явище природно-біологічного характеру, а й як явище соціальної дійсності та, враховуючи принцип неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини, врешті-решт, і правової, що тісно пов'язане зі сферою приватного та сімейного життя людини. Підтвердженням цьому є практика Європейського суду з прав людини, яка свідчить про те, що існування презумпції шлюбного походження дитини над біологічною і соціальною дійсністю є не зіставною з повагою до приватного та сімейного життя [7].

Дискусійним є питання і про об'єкти правовідносин між іншими членами сім'ї та родичами. Сім'я, як зазначає Ф. К. фон Савіньї, характеризується трьома нерозривно пов'язаними формами — природною, моральною та правовою [8]. Тому принциповим є те, що сімейні відносини, як вказується у ст. 7 СК України, регулюються лише у тій частині, у якій це допустимо і можливо з точки зору інтересів їх учасників та інтересів суспільства. Проте сімейне законодавство не позбавлене тенденції включення до нього моральних приписів. Також у законодавчих актах відсутні ті сутнісні ознаки, які дали б можливість відмежувати в цілому сімейні відносини

від відносин, що складають предмет інших галузей права [9]. Не вдаючись до аналізу різноманіття поглядів щодо змісту об'єкта сімейних правовідносин [10] більш прийнятною є позиція тих науковців, які вважають, що об'єктом сімейних правовідносин, складовою яких є правовідносини за участю інших членів сім'ї та родичів, можуть бути майнові блага (речі), особисті немайнові блага, а також дії, в тому числі послуги [11], з приводу яких складаються дані правовідносини.

Правовідносини між іншими членами сім'ї та родичами, залежно від їх об'єкта, поділяються на особисті немайнові та майнові. У сімейно-правовій науці сформувався позиція, відповідно до якої сімейні особисті немайнові відносини мають визначальний характер, тобто майнові правовідносини є похідними від немайнових. Така позиція ґрунтується на спрямованості цих відносин — немайнові відносини сприяють виконанню основного завдання сімейного законодавства — зміцненню сім'ї, а аліментні правовідносини, як різновид майнових, є однією із форм утримання [12; 13]. Проте сімейні особисті немайнові та майнові права, незважаючи на їх видову відмінність, які реалізуються у сімейному правовідношенні та складають його зміст, у нормативно-правовому регулюванні мають співвідноситися як рівні. Для прикладу, право на утримання у одного із подружжя, які розірвали шлюб та не мають дітей, виникає не із особистих немайнових відносин між колишнім дружиною та чоловіком, а у зв'язку з тим, що вони пов'язані між собою правами та обов'язками, як колишній чоловік та жінка. Завдяки цьому немайнові та майнові права інших членів сім'ї та родичів, як різновиди родового поняття сімейні права, необхідно розглядати у їх нерозривній єдності.

В основі сімейних правовідносин лежать правові зв'язки, які об'єднують їх суб'єктів, у першу чергу, сімейними (родинними) стосунками. Мотивацією виникнення таких зв'язків є прагнення особи на рівні свідомості отримати в межах сім'ї (родини) доступ до певного обсягу тих чи інших особистих немайнових чи майнових благ, здатних

забезпечити її матеріальні та духовні потреби.

Загальна декларація прав людини (ст. 16), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 23) визначають сім'ю як природний і основний осередок суспільства та держави. Подібне за змістом визначення наведене і у ст. 3 Сімейного кодексу України. Серед загальних принципів, які пронизують сучасне сімейне законодавство, стрижневе місце посідає принцип найвищих інтересів дитини. Зокрема такий інтерес, виходячи зі змісту преамбули Конвенції про контакт з дітьми [14], проявляється у потребі дітей контактувати не лише з обома батьками, а й з певними іншими особами, які мають сімейні зв'язки з дітьми. Для цілей цієї Конвенції поняття «сімейні зв'язки» означає близьку спорідненість, наприклад між дитиною та її бабусею й дідусем або рідними братами й сестрами, які ґрунтуються на законі або *de-facto* сімейних стосунках.

Необхідно враховувати і той факт, що материнською правовою основою особистих немайнових та майнових сімейних відносин є відповідні норми цивільного права. Глава 21 Цивільного кодексу України право на сім'ю відносить до особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи. Відповідно до ст. 291 Цивільного кодексу України право на сім'ю включає в себе право фізичної особи на підтримання зв'язків не лише з членами своєї сім'ї, а й з родичами незалежно від того, де вона перебуває.

У правовій літературі традиційно сімейні особисті немайнові права інших членів сім'ї та родичів поділяються на три види — право на спілкування; право на виховання; право на захист [15; 16; 17; 18]. Наведена видова класифікація сімейних особистих немайнових прав та обов'язків закономірна, оскільки в її основу покладені особисті немайнові права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів, які передбачені главою 21 СК України. Разом із тим, для її повноти необхідно враховувати особливість такого фундаментального особистого права людини, як право на контакт з дитиною.

Поняття «контакт з дітьми» не є новим для сімейно-правової науки. Гносео-

логічно воно сформувалося на основі особистого немайнового права як «право доступу до дітей», яке за своїм змістом відображало лише право батьків та інших осіб щодо дитини та не враховувало того, що дитина також є носієм аналогічного права. Контакт з дітьми, як зазначено у ст. 5 Конвенції про контакт з дітьми, може бути встановлено між дітьми та особами, що не є батьками, але мають сімейні зв'язки з дитиною. Учасники — держави цієї Конвенції — вправі поширити положення про контакт з дітьми і на інших осіб та вибирати види контакту, які мають бути застосовані. Стаття 1 Закону України «Про охорону дитинства» [19] прямо вказує, що контакт з дитиною — це реалізація матір'ю, батьком, *іншими членами сім'ї та родичами, у тому числі тими, з якими дитина не проживає*, права на спілкування з дитиною, побачення зазначених осіб з дитиною, а також надання їм інформації про дитину або дитині — про таких осіб, якщо це не суперечить інтересам дитини. Аналогічне визначення наведено і у статті 1 Конвенції про контакт з дітьми. З цього випливає, що інші члени сім'ї та родичі, які зазначені як такі у главі 21 СК України, є також носіями права на контакт з дитиною.

Таким чином, право інших членів сім'ї та родичів на контакт з дітьми включає в себе: перебування дитини протягом обмеженого періоду разом з іншими членами сім'ї чи родичами, з якими вона зазвичай не проживає, чи зустріч з ними; будь-яку форму спілкування між дитиною й іншими членами сім'ї та родичами; надання інформації іншому члену сім'ї чи родичу про дитину або дитині — про інших членів сім'ї та родичів.

Важливими особистими немайновими правами, які входять до змісту права на сім'ю, як зазначалося, є право на виховання та право на спілкування. Законодавче закріплення таких прав та правових механізмів їх реалізації спрямоване, в першу чергу, на досягнення такої мети регулювання сімейних відносин, як забезпечення дитини сімейним вихованням, можливістю її духовного та фізичного розвитку, утвердження обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї та, зрештою, побудови сімейних відносин на паритетних засадах.

За своїм змістом правовідносини з виховання між іншими членами сім'ї та родичами є різними. Відповідно до СК України баба, дід, прабаба, прадід (ст. 257), повнолітні рідні (повнорідні, неповнорідні) брати та сестри (ст. 259), мачуха, вітчим (ст. 260) *мають право брати участь* у вихованні. На відміну від цього особа, яка взяла у свою сім'ю дитину сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, *має права та обов'язки* щодо її виховання (ст. 261). Такі правові конструкції вказують на те, що обсяг прав та обов'язків на виховання, а також характер взаємовідносин у процесі виховання залежить від суб'єктного складу інших членів сім'ї та родичів.

Закріпивши у СК України за іншими членами сім'ї та родичами право на виховання, законодавець не визначив особливостей здійснення такого суб'єктивного права. Як зазначається у навчальній літературі, у випадках повноцінної сім'ї та природного розвитку сімейних відносин реалізація такого права ніяких проблем не викликає [20; 21]. Разом із тим, повинно йтися не про випадки суб'єктивного характеру, зокрема такі, як конфлікти у сім'ї, за яких виникають ускладнення при реалізації суб'єктивного права на виховання, а про юридичні можливості здійснення такого права у встановлених межах правового регулювання сімейних відносин. Існуюча у законодавстві невизначеність та незрозумілість суб'єктивних прав та обов'язків інших членів сім'ї та родичів, у тому числі й у вихованні, ускладнює реалізацію належного суб'єктивного права, не сприяє нормальному, позитивному розвитку відносин між їх суб'єктами і є підґрунтям застосування заходів примусу для забезпечення реалізації цього права.

При визначенні обсягу і змісту суб'єктивного права інших членів сім'ї та родичів на виховання насамперед необхідно виходити з того, що першоосновою розвитку особистості дитини, як зазначено у ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства», є її виховання у сім'ї, і саме на батьків покладена відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Задля уникнення конфлікту інтересів членів сім'ї та родичів, які мають також

право на виховання, у процесі виховання дитини переважним правом відповідно до ч. 1 ст. 151 СК України наділені батьки дитини. Навіть у ситуації, якщо батько, мати дитини є неповнолітніми, дід та баба, від дитини того з батьків, хто є неповнолітнім, зобов'язані лише надавати йому допомогу у здійсненні ним батьківських прав та виконанні батьківських обов'язків. Отже, незалежно від характеру відносин між членами сім'ї та родичами, в тому числі і тими, які проживають поза межами сім'ї, обсяг і зміст права інших членів сім'ї та родичів на виховання дитини є похідним від обсягу і змісту такого права у батьків та має здійснюватися у відповідних межах. Виходячи із аналогії права батьків на виховання дитини, яке закріплене у ч. 3 ст. 151 СК України, інші члени сім'ї та родичі з урахуванням інтересів батьків та дитини мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства. Застосування іншими членами сім'ї та родичами обраних форм та методів виховання мають бути спрямовані на виконання завдань з виховання, визначених у ст. 150 СК України, які зобов'язані виконувати батьки щодо своєї дитини.

Особистим немайновим правом баби, діда, прабаби, прадіда, а також братів та сестер є їх право на спілкування відповідно з внуками, правнуками та братами і сестрами. Законодавче закріплення такого права, зокрема за бабою, дідом, прабабою, прадідом, як зазначається у сімейно-правовій літературі, обумовлено, перш за все, педагогічною метою: надати можливість дитині отримати належне виховання [22]. Таке твердження має сенс, якщо його розглядати з позиції закріплення права на спілкування у ст. 257 СК України, що має назву «Права баби та діда, прабаби та прадіда на виховання внуків, правнуків». Це стосується і закріпленого у статті 259 СК України права повнолітніх осіб на виховання неповнолітніх братів та сестер.

Спілкування між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, а також між братами та сестрами не завжди переслідує таку дію, як виховання. Спілкування є вродженою потребою людини та виступає основною формою людського

буття. Спілкування — це явище соціальне і може мати свій прояв у певних правових формах. Більшість особистих немайнових відносин між іншими членами сім'ї та родичами носять моральний характер і не завжди можуть бути врегульовані нормами актів законодавства. Тому вбачається, що в юридичному сенсі значення категорії «спілкування між іншими членами сім'ї та родичами» полягає у тому, що завдяки спілкуванню між ними виробляється узгоджена норма поведінки, а отже, і норма права, які стають регулятором стосунків між ними.

Нормами сімейного законодавства закріплені певні гарантії щодо реалізації іншими членами сім'ї та родичами права на спілкування та виховання. Статтею 257 СК України встановлена заборона батькам та іншим особам, з якими проживає дитина, перешкоджати бабі, діду, прабабі та прадіду у здійсненні ними своїх прав щодо виховання внуків, правнуків. Якщо такі перешкоди чиняться, баба, дід, прабаба, прадід мають право на звернення до суду з позовом про їх усунення.

Елементом суб'єктивного сімейного права інших членів сім'ї та родичів також є їх право на захист осіб, з якими вони пов'язані сімейними правами та обов'язками. Оскільки таке право закріплене за ними законом, то вони його здійснюють без спеціальних на те повноважень з боку інших осіб. Зокрема дід, баба, сестра, брат, мачуха, вітчим мають право звернутися за захистом прав та інтересів відповідно малолітніх, неповнолітніх і повнолітніх непрацездатних внуків та малолітніх, неповнолітніх і повнолітніх непрацездатних братів, сестер, пасинка, падчерки до органу опіки та піклування або до суду. Зазначені особи мають право на звернення до органу опіки та піклування і суду незалежно від того, проживають вони спільно чи окремо з особами, за захистом прав та інтересів яких вони звертаються. Оскільки закон не обмежує перелік прав та інтересів, за захистом яких звертаються до органу опіки та піклування або до суду інші члени сім'ї та родичі, то способами захисту залежно від особливостей сімейного правопорушення можуть бути будь-які із тих, які встановлені законом або домовленістю сторін.

Самостійним суб'єктивним правом інших членів сім'ї та родичів є також їх право на самозахист осіб, з якими вони пов'язані сімейними правами та обов'язками. Таке право належить діду та бабі стосовно внуків (ст. 258 СК України), а також сестрі, брату, мачусі, вітчиму стосовно своїх неповнолітніх непрацевдатних братів, сестер, пасинка, падчерки (ст. 262 СК України). Закон також не пов'язує таке право зі спільністю проживання зазначеної категорії осіб та переліком способів самозахисту. Способами такого самозахисту можуть бути як фактичні, так і юридичні дії. Разом з тим, наділення інших членів сім'ї та родичів правом на самозахист інших осіб має пов'язуватись, у першу чергу, з об'єктивною неможливістю певної категорії учасників сімейних відносин самостійно скористатися правом на самозахист. Тому нелогічною виглядає позиція законодавця щодо неврахування вікової категорії внуків, право на самозахист яких мають їх дід та баба.

Якщо інші члени сім'ї та родичі мають право на виховання та спілкування, то відповідно інші учасники таких відносин мають право на отримання від них такого виховання та спілкування. З плином часу право дитини на отримання спілкування та виховання трансформується у їх обов'язок, на що вказує ст. 264 СК України, піклуватися про бабу, діда, прабабу, прадіда. Це стосується і повнолітніх братів, сестер, пасинків, падчерок, які зобов'язані піклуватися про брата, сестру, вітчима, мачуху, які виховували їх та надавали матеріальну допомогу. Такий обов'язок мають особи і щодо тих, з ким вони проживали однією сім'єю до досягнення повноліття. Законодавець не визначає поняття піклування. Враховуючи, що ця норма закріплена у розділі Сімейного кодексу України, присвяченому безпосередньо особистим немайновим правам та обов'язкам, а не обов'язкам з утримання, то швидше за все припис цієї норми має не юридичний, а моральний характер.

Досягненню такої мети регулювання сімейних відносин як утвердження почуття обов'язку перед іншими членами сім'ї, яка відображена у ст. 1 Сімейного кодексу України, сприяє реалізація прин-

ципу черговості осіб, які зобов'язані надавати утримання. Даний принцип проявляється у сукупності сімейно-правових норм, які, з одного боку, наділяють суб'єктів сімейних відносин правом на утримання та визначають осіб, які здатні надавати таке утримання, а з іншого — вказують на юридичні факти, які є підставою виникнення взаємних прав та обов'язків по утриманню.

Виходячи із принципу черговості осіб, які зобов'язані надавати утримання, обов'язок по утриманню у конкретної особи може виникнути за умови відсутності безпосередньо зобов'язаної більш близької особи по утриманню стосовно особи, яка має право на таке утримання. В основі такої близькості лежать юридичні факти, які є підставою виникнення зобов'язань по утриманню.

Зобов'язання по утриманню іншого члена сім'ї чи родича — це правовідношення, в силу якого інший, крім батьків та дітей, член сім'ї чи родич зобов'язаний надавати утримання визначеному законодавством іншому члену сім'ї чи родичу, а отримувач має право вимагати його надання.

У вітчизняній сімейно-правовій доктрині утвердилася позиція, відповідно до якої підставою виникнення зобов'язань по утриманню інших членів сім'ї та родичів можуть бути: родинні зв'язки між одержувачем утримання та надавачем такого утримання; відносини свояцтва; фактичне утримання і виховання неповнолітніх сторонніми особами [23; 24].

Враховуючи багатогранність сімейного життя, а отже, і сімейних стосунків, зобов'язання по утриманню можуть виникати із інших, не відомих на даний час підстав, тобто із інших юридичних фактів. Проте до таких фактів не слід відносити рішення суду про стягнення аліментів, оскільки воно хоч і є юридичним фактом, проте спрямоване на захист уже існуючого суб'єктивного права на аліменти.

У загальному плані зобов'язання по утриманню інших членів сім'ї та родичів носять взаємний та тимчасовий характер, оскільки їх виникнення та припинення обумовлено настанням певних юридичних фактів.

Ядро сім'ї складає подружжя та їх діти. Виходячи з цього, регулювання сімейних відносин по утриманню здійснюється з урахуванням того, що обов'язок по утриманню покладається, в першу чергу, на одного із подружжя, а за наявності у них дітей — на батьків. У зв'язку з цим поки у одного із членів подружжя зберігається можливість отримати утримання від іншого із подружжя, а у дітей — від своїх батьків, обов'язки по утриманню у інших членів сім'ї та родичів не виникає. Такі зобов'язання по взаємному утриманню подружжя, батьків та дітей відносять до зобов'язань по утриманню першої черги. Зобов'язання по взаємному утриманню баби, діда, прабаби, прадіда та внуків, правнуків, братів та сестер відносять до зобов'язань другої черги. До зобов'язань по взаємному утриманню третьої черги відносяться зобов'язання, сторони яких не є кровними родичами, — мачуха, вітчим та падчерки і пасинки.

Зважаючи на національну традицію виховувати та утримувати чужих дітей, сімейне законодавство не лише передбачає право на таке утримання, а й покладає на учасників таких відносин відповідні обов'язки. Йдеться про зобов'язання по утриманню, що виникають із фактичного виховання, які також прийнято відносити до зобов'язань по взаємному утриманню третьої черги.

У сімейно-правовій літературі є поширеною позиція, відповідно до якої зобов'язання (обов'язки) по утриманню інших членів сім'ї та родичів носять додатковий (субсидіарний) характер. Це пояснюється тим, що вони виникають лише тоді, коли виключається можливість виникнення зобов'язань першої черги [25; 26; 27]. Така позиція потребує певного уточнення. По-перше, граматично слово «додаткове» виражає взаємозв'язок з наявним «основним». По-друге, відповідно до ст. 180 СК України батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття. Для батьків обов'язок по утриманню дітей є головним (першочерговим) та таким, що їх виникнення не обумовлюється будь-якими обставинами [28]. На відміну від цьо-

го, зобов'язання по утриманню інших членів сім'ї та родичів виникає на підставі юридичних фактів і юридично значимих умов, які передбачені гіпотезою відповідної норми сімейного права, а не у зв'язку з відсутністю осіб, які зобов'язані їх утримувати в першу чергу, тобто із зобов'язань першої черги. Таким чином, зобов'язання по утриманню інших членів сім'ї та родичів відрізняється від зобов'язання по утриманню батьків та дітей тим, що перше виникає на підставі фактичного (юридичного) складу, а виникнення другого не обумовлюється ніякими умовами. По-третє, зобов'язання по утриманню першої черги і зобов'язання по утриманню інших членів сім'ї та родичів завжди носять індивідуальний характер, оскільки за нормальних умов у таких зобов'язаннях зобов'язана сторона та спосіб утримання завжди відомі.

У зв'язку з цим зобов'язання по утриманню інших членів сім'ї та родичів доцільно розглядати не як таке, що носить додатковий (субсидіарний) характер чи додатковий спосіб матеріального забезпечення, а як зобов'язання, що спрямоване на регулювання відносин між іншими членами сім'ї та родичами на засадах взаємодопомоги і підтримки.

Одним із принципів регулювання відносин по утриманню є принцип черговості осіб, які зобов'язані надавати утримання. Відповідно до даного принципу більш близькі родичі надають утримання раніше більш дальніх родичів, а декілька однаково близьких родичів несуть дольову відповідальність відповідно до їх доходів та матеріального становища.

Враховуючи викладене, можна дійти висновку, що спрямуванням правовідносин між іншими членами сім'ї та родичами, характерною ознакою їх змісту є забезпечення людині умов на реалізацію її природного права на сім'ю. Таке природне право через механізм його закріплення у нормах відповідних актів законодавства трансформується у юридичне право на сім'ю і, у зв'язку з цим, забезпечується його охорона, а у випадках порушення гарантується захист.

ПРИМІТКИ

1. Гражданское уложение Германии : пер. с нем. / В. Бергманн, введ., сост. ; науч. ред. В. Бергманн [и др.]. — 3-е изд., перераб. — М. : Волтерс Клувер, 2008. — 896 с. — (Серия «Германские и европейские законы», кн. 1).
2. Сімейний кодекс України : наук.-практ. ком. / за ред. І. В. Жилінкової. — Х. : Ксилон, 2008. — С. 798.
3. Українська родина. Родинний і громадський побут / упоряд. Лідія Орел. — К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2000. — С. 11.
4. Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15рп/2004 (Справа №1-33/2004) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.
5. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : наук.-практ. ком. / З. В. Ромовська. — К. : Ін Юре, 2003. — С. 251.
6. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / пер. с фр. В. Захватаев ; предисл. : А. Довгерт, В. Захвateeв ; прилож. 1—4 : В. Захватаева ; отв. ред. А. Довгерт. — К. : Истина, 2006. — 1008 с.
7. Постановление Европейского суда по правам человека от 2 июня 2005 г. (Дело «Знаменская против Российской Федерации») [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://sutuajnik.ru/rus/echr/judgments/obzori/2005_june_july.htm.
8. Савиньи Ф. К. фон. Система современного римского права / Ф. К. фон Савиньи ; пер. с нем. Г. Жигулина ; под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. — М. : Статут, 2011. — Т. 1. — С. 465.
9. Сімейний кодекс України : наук.-практ. ком. / за ред. І. В. Жилінкової. — Х. : Ксилон, 2008. — С. 8.
10. Семейное право Украины : учебник / под ред. Ю. С. Червоного. — Х. : Одиссей, 2005. — С. 104—105.
11. Сімейне право України : підручник / за ред. В. С. Гопанчука. — К. : Истина, 2002. — С. 36.
12. Семейное право Украины : учебник / под ред. Ю. С. Червоного. — Х. : Одиссей, 2005. — С. 92—95.
13. Семейное право Украины : учебник / С. В. Кивалов, Ю. С. Червоный, Г. С. Волосатый, О. М. Калитенко ; под ред. Ю. С. Червоного. — К. : Правова єдність, 2009. — С. 114—117.
14. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про контакт з дітьми» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 45. — Ст. 440.
15. Сімейне право України : підручник / за ред. В. С. Гопанчука. — К. : Истина, 2002. — С. 276—282.
16. Семейное право Украины : учебник / под ред. Ю. С. Червоного. — Х. : Одиссей, 2005. — С. 48—485.
17. Сімейне право України : навч. посіб. / за ред. Є. О. Харитоновна. — К. : Истина, 2008. — С. 158.
18. Сімейне право України : підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова [та ін.] ; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. — 3-тє вид., перероб. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2011. — С. 178—184.
19. Закон України «Про охорону дитинства» // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 30. — Ст. 142; 2009. — № 41. — Ст. 596.
20. Семейное право Украины : учебник / С. В. Кивалов, Ю. С. Червоный, Г. С. Волосатый, О. М. Калитенко ; под ред. Ю. С. Червоного. — К. : Правова єдність, 2009. — С. 640.
21. Сімейне право України : підручник / за ред. В. С. Гопанчука. — К. : Истина, 2002. — С. 276.
22. Сімейне право України : навч. посіб. / за ред. Є. О. Харитоновна. — К. : Истина, 2008. — С. 159.
23. Сімейне право України : підручник / за ред. В. С. Гопанчука. — К. : Истина, 2002. — С. 279.
24. Семейное право Украины : учебник / под ред. Ю. С. Червоного. — Х. : Одиссей, 2005. — С. 395.
25. Мироненко В. П. Сімейне право України / В. П. Мироненко, С. А. Пилипенко. — К. : Правова єдність, 2008. — С. 343.
26. Сімейне право України : навч. посіб. / за ред. Є. О. Харитоновна. — К. : Истина, 2008. — С. 200.

27. Сімейний кодекс України : наук.-практ. ком. / за ред. І. В. Жилінкової. — Х. : Ксилон, 2008. — С. 810.

28. Маслов В. Ф. Действующее законодательство о браке и семье / В. Ф. Маслов, З. А. Подпригора, А. А. Пушкин. — Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1972. — С. 174.

Ефименко Леонид. Правовое регулирование отношений с участием иных, кроме родителей и детей, членов семьи и их родственников.

В статье рассматриваются некоторые теоретические проблемы правового регулирования отношений при участии иных членов семьи и родственников. Обращается внимание на дискуссионный характер презумпции происхождения детей и необходимость учета в правотворчестве таких социальных форм родства как первичное и вторичное. Указывается на правовой результат общения между иными членами семьи и родственниками. Раскрывается содержание семейно-правового принципа очередности лиц, которые обязаны предоставлять содержание. Анализируются особенности обязательств по содержанию в зависимости от очередности их возникновения.

Ключевые слова: семейные правоотношения, родство, семья, обязательство, содержание.

Yefimenko Leonid. Legal regulation of relations involving other than parents and children, family members and their relatives.

The article defines some theoretical problems of legal regulation of relations with other family members and relatives.

Key words: family relationship, kinship, family, commitment, content.